

rodinných si všímá zvláště citu náboženského a vlasteneckého, jež zvláště zajímají sociologa; mezi vztahy morálními pak si nejvíce všímá vzniku povinnosti a respektu, a to respektu jednostranného, z něhož se vyvíjí heteronomie mravnosti, morálního realismu a objektivní odpovědnosti. V rozumových vztazích mezi dětmi sleduje vývoj sociálního a rozumového egocentrismu prvních let, vývoj řeči a jednotlivých etap socializace, ve vztazích afektivních sleduje zejména Morenovy techniky (psychodrama a sociometrický test) a ve vztazích mravních vzájemné respektování a z toho se vyvíjející autonomní závaznost, a dále vznik spravedlnosti, součinnosti a autority. Těchto problémů se také dotýkala autorova přednáška na letošním 6. světovém sociologickém kongresu s tématem: *Společné mechanismy ve vědách o člověku*.

Jak bylo naznačeno již dříve, přijímá kniha ve svém rozvrhu schéma durheimovské. Gurvitch sám navazuje v základním pojetí sociálního faktu na Mausse, i když jde nad něj. Sám pak doplňuje toto schéma, nehledě ani k tomu, že zde zpracovává ještě tři speciální obory sociologické, zejména obecnou teorii sociologickou, která proniká většinou jednotlivých studií a dává tím knize značně jednotný ráz.

V jeho teorii a práci vůbec se uplatňuje tendence schematizující a typizující, vyznačující výrazně i dřívější francouzské myšlení. Z mnohorozměrnosti sociálních jevů zdůrazňuje zejména rozměr hloubkový odpovídající hledisku vývojovému, podle něhož začátkem jsou jevy jednoduché, elementární, kdežto studiu současné sociální skutečnosti by spíše odpovídal rozměr plošný. Svě pojetí obecné teorie doplňuje o dialektiku, jistě pod vlivem Hegelovým a Marxovým, jejichž pojetí, jak vzpomenuto, odmítá, ale v tomto spise své pojetí blíže nevykládá, ač mu r. 1962 věnoval celou studii a ač by je mohl v pozdějším vydání, byť jen stručně, vyložit.

Je také otázka, splnil-li sám cele úkol, který sociologii kladl, spojit empirii s teorií, a nepřevládá-li přes jeho znalost sociální a historické zkušenosti v jeho podání teorie, ovlivněná některými směry filosofickými, jak je sám v nástinu svého myšlenkového vývoje uvádí, nad empirií (pro tento silný vliv filosofie na jeho pojetí sociologie prohlašují jej mnozí sociologové francouzští a američtí za filosofa, a filosofové za zrádce — a proto on sám se prohlašuje za vyloučeného „z hordy“). — Proto také někteří kritici (např. Cuvillier a Goldman) mu vytýkají, že způsobí dalekosáhlou formalizaci sociologie tendencí k vysoce intelektualizované hře slovy a pojmovému fetišismu, že u něho skutečnost je zatlačována do pozadí a že se ztrácí (viz u Masse, *Short History*

of Sociology, str. 207 an.). Proto také vytváří někdy svou terminologii, již však Lévi-Strauss vytýká nedostatek elegance. Gurvitch se brání proti tomu tím, že vzhledem k svému cizímu původu si na ni nedělá nárok, ale že v případě oné speciální výtky se inspiroval místem z Bergsona, který má pověst lepšího stylisty než Lévi-Strauss (*Traité*, I. 211, p. 4).

Gurvitch byl jedním z ruských emigrantů naturalizovaných v západních zemích, kteří originálně přispěli k rozvoji sociologie v těchto zemích, jako např. Sorokin ve Spojených státech a Gurvitch zejména ve Francii, takže o Gurvitchovi se jedná v jmenované knize o sociologii XX. století v oddílu o ruské sociologii a ještě více v oddílu o sociologii francouzské. Jak také připomenuto, soustředil ve své příručce kolem sebe velkou část sociologů francouzských a podal tak obraz francouzské sociologie pokračující v tradici durheimovské.

Josef Král

Herbert Marcuse: Kultur und Gesellschaft, 1—2

Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1965, Edition Suhrkamp, Bd. 101, 135; 177, 183 str.

V programu zajímavé edice Suhrkamp se vedle literárně kritických a beletristických textů (z českých autorů Hrabal, Linhartová) objevují i četné práce filosofické a sociologické: vyšly zde studie T. W. Adorna, Ernsta Blocha, Henri Lefébvre, C. Lévi-Strausse, M. Merleau-Pontyho, Davida Riesmana, Ludwiga Wittgesteina atd. Pro svazky 101 a 135 vybral Herbert Marcuse, dnes profesor politických věd na Brandeis University, Waltham (Mass.), deset časopisecky publikovaných statí a nepublikovaných přednášek z let 1933—1965 a doplnil je bilančující předmluvou. Vznikl tak zvláštní celek, který nemá jen příležitostný charakter, ale představuje příspěvek k poznání autora dnes již klasických prací *Reason and Revolution* a *Eros und Zivilisation*, k historii jedné významné linie německého společenskovedního myšlení, a konečně i k tolik diskutované diagnóze soudobé industriální společnosti.

První svazek má jednotnější charakter, shrnuje čtyři statí vzniklé v době Marcusova působení v slavném Horkheimerově týmu na newyorském International Institute of Social Research (kde pracovali mj. Adorno, Fromm, Löwenthal, Pollock) a otištěné v pařížském orgánu této skupiny, *Zeitschrift für Sozialforschung*.¹ Statí zřetelně vycházejí z duchovní atmosféry rané frankfurtské školy, z úsilí rozvinout — v tradici Hegela, Marxe a Freuda — „kritickou teorii

¹ *Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung*, Zeitschrift für Sozialforschung III/2, Paris 1934, *Über den affirmativen Charakter der Kultur*, VI/1, 1937, *Philosophie und kritische Theorie*, VI/3, 1937, *Zur Kritik des Hedonismus*, VII/1—2, 1938.

O činnosti Horkheimerovy skupiny v emigraci a významu *Zeitschrift für Sozialforschung* referuje Heinz Maus: *Bericht über die deutsche Soziologie 1933 bis 1945*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, XI, 1959, str. 72—99.

soudobé společnosti a kultury", schopnou sepětí s empirickým sociálním výzkumem, ale radikálně odlišnou jak od „oněch pozitivisticko-pozitivních směrů filosofie, sociologie a psychologie, které existující systém (System des Bestehenden) proměňují v nepřekročitelný rámec pro tvorbu a rozvíjení pojmů“,² tak od tradičního „kulturpesimismu“ německé observance.

Druhý svazek má méně jednotný charakter. Obsahuje proslulou studii *Über die philosophischen Grundlagen des wirtschaftswissenschaftlichen Arbeitsbegriffs*,³ zhodnocenou nedávno pozoruhodným způsobem v Kosíkové *Dialektice konkrétního*, kritiku Sartrova díla *Bytí a nicota*,⁴ přednášku z heidelberského 15. německého sociologického sjezdu, věnovanou Maxu Weberovi,⁵ a konečně tři závažné stati z let 1963–1965,⁶ které představují doplnění i interpretaci jeho poslední knihy o proměně sociálního charakteru člověka v soudobé industriální společnosti.⁷

Všechny stati, vzniklé v časovém rozpětí třiceti let, spojuje jedno základní téma. Není nově, Marcuse zajímá též problém, který řeší Riesman i Mills, Schelsky i Dahrendorf: vztah autonomie a heteronomie člověka v moderní společnosti. Základní orientace není v žádném případě „wertfrei“: je mu cizí rezignující pesimismus německé „Kulturkritik“ s její perspektivou obrácenou do minulosti, jeho antropologie je optimistická a aktivní, „myšlení v rozporu k existujícímu“ (Denken im Widerspruch zum Bestehenden) je vztaženo k budoucnosti: „V opozici ke společnosti, v níž se spojuje blahobyt s intenzivnějším vykořisťováním, zůstává bojový materialismus negativní a revoluční (i tehdy, když se vykořisťování stává pohodlnějším a neproniká do vědomí): jeho idea štěstí a uspokojení se může realizovat jedině politickou praxí, jejímž cílem je kvalitativně nový způsob lidské existence“.⁸

„Myšlení v rozporu k existujícímu“ však může zasáhnout cíl své kritiky, afirmativní přístup pozitivisticky koncipovaných věd ke skutečnosti, jen tehdy, má-li stejný logický status. Zde je základní slabina většiny socioantropologických koncepcí: pokud se „kritické myšlení“ pohybuje pouze v rovině sociálně filosofické úvahy, jeho zdrojem je výhradně „zvědečtělá primární zkušenost“,⁹ se svými výsledky nakládá jako s hotovou teorií, jako s odpovědí, a nikoli jako s pouhou hypotézou, otázkou kladenou skutečnosti a počátkem zdoluhavé verifikační procedury, kontrolovatelné a intersubjektivní,

ztrácí „kritické myšlení“ schopnost plodné komunikace s nejsilnějším proudem současné sociologie. Tak dochází ke kurióznímu stavu ve společenských vědách, kde na jedné straně stojí bezmocně proti sobě konkurující si abstraktní antropologie, na druhé straně se horečně odbývá empirický výzkum, jenž se proti znepokojujícím otázkám, které tyto antropologie kladou, zaštitil rozlišením mezi sociologickou teorií a sociálně filosofickou teorií společnosti.¹⁰

Marcuse se pokouší o analýzu proměn sociálního charakteru a psychické struktury člověka v pokročilé industriální společnosti, jejichž výsledkem je „jednorozměrný člověk“.¹¹ Freudova antropologie není univerzální, jak předpokládá její tvůrce, ale spočívá na řadě historicky podmíněných předpokladů: 1. existuje bytostný konflikt mezi individuem a jeho společností, 2. individuum se v tomto konfliktu konstituuje, 3. tento konflikt se odehrává nejprve v rodině v konfrontaci s otcem, představitelem „principu reality“, 4. primární zespolečenšťování individua se odehrává v rodině, 5. kde se konstituuje jeho autonomie. Proměna industriální společnosti v posledních desetiletích, charakterizovaná přechodem od volné konkurence ke konkurenci organizované, koncentrací moci v rukou jednotné technické, kulturní a politické správy, rozšiřující se masovou produkcí a konzumem, podřízením dříve privátních, nesociálních a anti-sociálních dimenzí lidského bytí metodickému školení, manipulaci a kontrole, narušuje tyto předpoklady. Klasický psychoanalytický model zespolečenštění člověka je znehodnocen tím, že v této společnosti je konstituování individua bezprostředně řízeno masovými médii, školními a sportovními skupinami, partami mladistvých atd. Úpadek role otce souvisí se změnami profesionálního systému: syn je stále nezávislejší na otcí při svém rozhodování o způsobu začlenění do společnosti. Společensky závažné chování již není osvojováno v dlouhém boji s otcem, individuum je zvnějšku řízeno dříve, než se stačí proměnit v relativně autonomní subjekt zprostředkování mezi sebou samým a ostatními. Tyto změny zužují „životní prostor“ a autonomii individua a připravují půdu pro vznik masy. Individuum se stává vědomým či nevědomým objektem správy a dosahuje své svobody a uspokojení v roli tohoto objektu. Mnohodimenzionální dynamika, na jejímž základě udržovalo individuum svoji rovnováhu mezi autonomií a heteronomií, svobodou a podřízením, rozkoší

² Kultur und Gesellschaft, 1, str. 9.

³ Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 69, H. 3, 1933.

⁴ Existentialism, in: Philosophy and Phenomenological Research, 1948.

⁵ Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers.

⁶ Zastaráni psychoanalýzy (Obsolescence of Psychoanalysis), přednáška na výročním zasedání American Political Science Association 1963, Morálka a revoluce (Ethic and Revolution), přednáška na University of Kansas 1964, a Poznámky k znovuvybudování kultury (Remarks on a Redefinition of Cul-

ture) in: Daedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, 1965.

⁷ One-Dimensional Man: Studies in Advanced Industrial Society, Boston 1964.

⁸ Kultur und Gesellschaft, 1, str. 10–11.

⁹ H. Schelsky: Ortsbestimmung der deutschen Soziologie, Düsseldorf-Köln 1959, str. 81–85.

¹⁰ R. König: Soziologie, Frankfurt 1958, str. 88 až 96.

¹¹ Opíráme se především o systematickou interpretaci v přednášce Zastaráni psychoanalýzy, Kultur und Gesellschaft, 2, str. 85–106.

a bolestí, byla nahrazena jednodimenzionální statickou identifikací individua se sobě rovnými a s vládnoucím principem reality. — Podobnost je zřejmá: Marcusův „jedno-rozměrný člověk“ je psychoanalytickou interpretací Riesmanova „zvnějšku řízeného člověka“.

Oslabení primárních vazeb v současné společnosti vede k proměně sociálního charakteru i psychických struktur a ztrátě autonomie individua. Svůdná jednoduchost této teorie však vzbuzuje podezření: ze stejných premis je totiž možno vyvodit i opačný závěr, jak dokazuje příklad Dahrendorfův. Dahrendorf nabízí zcela protichůdnou koncepci:¹² likvidace všech nereflektovaných primárních vazeb vede člověka z heteronomie tradiční společnosti k autonomní existenci ve světě „moderní racionality“.

Na úrovni abstraktních socioantropologických úvah je rozpor těchto koncepcí neřešitelný. Východiskem je empirické zkoumání konkrétní společnosti. Tento výzkum si bude muset stavět tyto otázky: Mění se skutečně v soudobé společnosti vztah autonomie a heteronomie lidské existence, nebo se spíše mění formy, v nichž se dialektika svobody a podřízení odehrává? V jakých formách se projevuje toto podřízení? Jsou tyto formy sociálně diferencovány? Kterými kulturními faktory jsou tyto formy determinovány, popř. fixovány? Atd.

Bohumil Jungmann

Racionalizace politiky?

Hans P. Dreitzel: *Rationales Handeln und politische Orientierung. Zur Soziologie des politischen Verhaltens in der wissenschaftlichen Zivilisation*. Soziale Welt 1965/1, s. I-26.

Je-li politika naším osudem, je třeba tento osud zracionalizovat. Zvěděčení politiky je však — aspoň na evropském kontinentě — všude ještě v počátcích, a v nejlepším případě se omezuje na „technologická“ doporučení závislých a zájmově vázaných profesionálních expertů.

Politické chování ve vlastním slova smyslu se stává možným až ve společnosti, která ztratila neproblematickou *samozřejmost* tradičních norem a která se orientuje na racionální výkon, úspěch, na nadskupinový řád; politické chování se přitom vyznačuje tím, že procesu zvěčnění a neutralizace světa klade zároveň určité *hranice*, dané právě skupinovými zájmy a hodnotami. Nepohybuje se v rámci Weberovy abstraktní „rationality účelu“, nýbrž uvnitř konkrétního řádu „*sankcionované*“ rationality (tj. konec konců určitých standardizovaných, konvenčních pravidel). Postupná racionalizace světa však provokuje otázku, nestává-li se politika anachronickou iracionální rezervací uvnitř trendů narůstající pravidelnosti, schematizace a technizace; četní teoretici proto předvidají, že politika dříve či později ztratí

svůj decizionistický charakter a bude vystřídána racionální *správou*.

Göttinský sociolog Dreitzel v polemice s tímto pojetím (a ve shodě s marxistickou noetikou) analyzuje *hodnotovou* strukturovanost společenského „orientačního pole“, která je tím výraznější, čím větší je osobní zájem jednajících a sociální zpevněnost jeho obrazů („images“), nikdy se zcela nekryjících s realitou. Vzhledem k stále větší nepřehlednosti kauzálních řetězců, k narůstání informací, a tudíž k nebezpečí rozkladu orientačního pole nezbytného pro každé jednání, mívá politika někdy sklon k dvěma úhybným pohybům: buďto se utíká do holého *decizionismu*, tj. technokratismu, který poslední základní rozhodnutí přenechává nekontrolovaným sympatiím, resp. antipatiím; anebo do anachronických, ztuhlých *ideologických obrazů*, vyňatých z racionální analýzy a věčné konfrontace.

Těmto dvěma nebezpečím pro demokratickou politiku ovšem nelze čelit weberovskými pojatou vědou „svobodnou od hodnocení“, vědou, která tvrdí, že může dávat pouze technické expertízy — a právě tím cementuje mocenský status quo. Dreitzel proto plaídaje za zkoumání „rationality naší rationality“, čímž miní rozlišení dvojí rationality: a) formálního *technologického* „dispozitivního myšlení“, kterému jde pouze o optimální, úsporný vztah mezi danými účely a vynakládanými prostředky, a b) *reflektujícího* rozumu, který zkoumá i cíle a hodnoty jednání (učinil jsem ostatně totéž v úvodní stati k práci o německém antidemokratismu: *Historica* XI, 1965, str. 154n.).

Pozoruhodný je podle mého názoru zvláště autorův důraz na to, že racionální řešení vždy předpokládá i racionální *postup*, institucionalizované racionální schéma rozhodování (získání informací, jejich interpretace, vypracování některých alternativ, jejich zvážení, korektura atd.). Vzhledem k tomu, že racionální rozhodnutí nebývá jediným aktem, nýbrž delším integračním procesem, předpokládá komunikaci, fungující interakci (a mocenskou rovnováhu) např. mezi politickým centrem a subcentry. Dreitzel se domnívá, že technokratické podkopání dosa-
vadních forem demokratické institucionální kontroly činí nutným rozvinout tuto demokratickou komunikaci pomocí *institucionalizované veřejnosti*, schopné diskutovat zájmy, hodnoty a politicky relevantní mínění. Připravit veřejnost na tuto racionální a životně důležitou funkci je úkolem demokratické vědy a osvěty.

Dreitzelova stať, formulovaná s precizní pronikavostí, je v prvé řadě adresována poměru v Spolkové republice; jejím velkým přínosem však je, že v teoretické formě postihuje problematiku, jejíž palčivost si uvědomuje každá civilizace vyspělá společnost: nepoměr mezi tlakem situace a úrovní jejího politického řešení.

Bedřich Loewenstein